

Egna rum

Kvinnliga sfärer i det tidiga 1800-talets högreståndskultur

Marie Steinrud

Söta Du huru kan Pappa och Mamma tro att De komma mig till besvär, bed dem ändteligen komma, nu behöver jag bättre råka Eder än någonsin förr. De ursäga väl att här intet är alt så i ordning som det bord vara och som jag förut ville hafva för jag orkar intet stort rusla. Hvad man är tokig när man oroar sig öfver mat och täcke der strunt, man har intet haft någon verklig oro då, när man grufvar sig öfver sådant.¹

Orden är Jacqueline Elisabeth Tersmedens. I ett brev från slutet av 1828 berättar hon om sin yngste sons död och begravning för den äldre system Adolfin Ulrika. I den här artikeln står den kvinnliga offentligheten i centrum. Fanns det en sådan och hur såg den ut? Här kommer den omfattande forskning som bedrivits kring den så kallade salongs-kulturen att hamna i fokus. Vad innebar det för kvinnornas utträde på den offentliga arenan att ha ett forum som salongen där man lyssnade till föreläsningar, diskuterade och musicerade? Fanns det andra sätt för kvinnor att träda ut på offentlighetens arenor?

Jag söker svaren på de här frågorna hos fem systrar ur adelssläkten Tersmeden, Anna Margareta, Marie Charlotte, Adolfin Ulrika, Jacqueline Elisabeth och Carolina, och de brev som skrevs av och till dem, i huvudsak under 1820-, 30- och 40-talen. Det handlar om den kvinnliga vardagen, och det är just här, i det lilla, triviala, rutiniserade och skenbart händelselösa som kvinnornas historia ofta utspelas och gömmer sig. Deras kunskaper och verksamhet i familjen och i samhället, deras

tankar, planer och drömmar sätts här i fokus istället för att marginaliseras.

Huvudpersonerna

Systrarna Tersmeden föddes alla på gården Hässle i Fittja socken i Uppland, och här tillbringade de sin barndom och ungdom. Flickorna Tersmeden fick en för den tiden förhållandevis gedigen utbildning. De fick förutom de vanliga hushållsbestyren, sömnad och vävning också lära sig historia, naturvetenskap och språk. I hushållet ingick en fransk kvinna, fru Gallodier, som lärde dem franska och en äldre engelsk konsul som undervisade dem i engelska – något som var ovanligt vid den här tiden. Brevet systrarna skrev till varandra visar att de behärskade båda språken väl.

De fem systrarnas liv kom att skilja sig i ganska stor utsträckning från varandra. Anna Margareta, den äldsta system, blev kvar hemma hos föräldrarna och dog ogift innan hon uppnått 40-årsåldern. Marie Charlotte gifte sig tidigt med hovpredikanten Carl Ludvig Wåhlin och flyttade med honom till Karlshamn, där han tjänstgjorde som präst. Adolfin Ulrika, mellansystem, gifte sig i 35-årsåldern med sin kusin, expeditionssekretären Knut von Troil. De bosatte sig i Stockholm, där de bodde fram till 1844. Varken hon eller Marie Charlotte efterlämnade några barn.

De två yngre systrarna, Jacqueline Elisabeth och Carolina, gifte sig båda tidigt med män de känt sedan barndomen. Jacqueline

med kusinen Wilhelm Fredrik Tersmeden, som tog över skötseln av Ramnäs bruk i Västmanland, och Carolina med rektorn för Uppsala katedralskola, Rudolf Annerstedt. Både Jacqueline och Carolina födde många barn och i stor utsträckning var deras liv knutna till den privata sfären med skötsel av hushåll och barn.

Uppväxten på gården Hässle skilde sig för systrarna i väsentliga delar inte från tillvaron på andra herrgårdar i trakten. Hushållet där var knappast litet; förutom olika släktingar, och ibland även vänner på längre besök, fanns där ett tiotal pigor, nästan lika många drängar, kokerska, hushållerska, två herrbetjänter, en befallningsman och en trädgårdsmästare. Dessutom var en del av tjänstefolket gifta och hade familj och barn som också fanns skrivna på gården.²

Ett samhälle i förändring

Det är en motsägelsefull bild av hur samhället såg ut under den här tiden som växer fram i den samtida litteraturen. Å ena sidan är det ett samhälle i förändring, med en mobiliserande underklass och en borgarklass som börjar ställa allt högre krav på tillträde till samhällets topp, å andra sidan tycks allt detta påverka systrarna Tersmeden i mycket liten – om ens någon – grad. Deras liv verkar i grunden inte vara annorlunda än det som deras mor och mormor levde. De levde helt klart i en brytningstid, samtidigt som deras position i samhället gjorde det möjligt för dem, åtminstone till viss del, att leva ett relativt skyddat liv. Trots att kvinnor ur överklassen var omgärdade av både skrivna och oskrivna lagar och på många sätt var begränsade av dessa, syns ingen direkt kritik mot detta i deras korrespondens. De gav inte uttryck för sitt eventuella missnöje på samma uttalade sätt som borgarklassens flickor gjorde, som till exempel Fredrika Bremer och Thekla Knös.

Trots att det förekom många förändringar i det svenska samhället vid den här tiden,

menar Hilding Pleijel i sin bok *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (1970) att det svenska samhället från reformationstiden fram till 1800-talets början grundade sig på hustavlans. Denna var rent konkret en bild av hur samhället skulle vara uppbyggt hierarkiskt och blev en symbol för att man betraktade världen som delad i tre olika delar mellan de tre olika stånden – mellan de som lärde, de som värjde och de som närde. De som närde utgjordes av allmogen, den stora massan, medan de som värjde var adeln, den gamla krigarklassen, och de som lärde kyrkans präster. Pleijel menar att denna starkt hierarkiska syn på samhället genomsyrade det totalt, inte bara inom kyrkan – som vid den här tiden hade en stark ställning – utan på alla nivåer inom samhället. Även det övriga samhället blev inordnat patriarkaliskt med den manliga ledaren i spetsen. Den värld som beskrivs i hustavlans handlar helt klart om en underordning av kvinnan inför mannens vilja. Överst på skalan stod mannen, patriarken, antingen i form av husbonde eller Gud, och längst ned på skalan stod de ogifta kvinnorna. Bland kvinnorna är det de äldre – och då framför allt den äldsta gifta kvinnan – som besatt den största makten i hushållet i mannens frånvaro.

Offentlighetens arenor...

Kvinnorna vid den här tiden var knutna till den privata sfären med omvårdnad som huvudsysselsättning, omvårdnad av man, barn, sjuka och gamla. Ändå fanns det kanaler som förde dem ut i offentligheten – eller i alla fall en form av offentlighet. Hemmet, välgörenhetsarbete, utbildning och i stora stycken familjelivet får här stå som metaforer för de scener där kvinnorna hade möjlighet att träda ut i offentlighetens ljus. Hemmet var framför allt kvinnornas scen och här har de möjlighet till en sorts yrkeskarriär. Det får bli deras arbetsplats, en skola för de små barnen och de unga flickorna.

Som gifta kom systrarna Tersmeden att bo bland annat i Stockholm, Uppsala, Karlshamn och Ramnäs i Västmanland, något som i vissa stycken kom att stå i kontrast till barndomens Hässle. Deras män hade framstående positioner i samhället och det förväntades av deras privata hem att de också skulle företräda deras ställning i sociala sammanhang. Ofta representerade adelsmännen mycket mer än bara sig själva – familjens, släktens och i förlängningen hela adelsståndets anseende. Bostaden blev en viktig fasad som visade herremannens ställning utåt (Ellehag 1994:18f).

Upprättandet och underhållet av hemmet var kvinnans ansvar. Hemmet blev kvinnans ansikte utåt, och hur hon skötte det blev det mått med vilket hon mättes. Allt, från lägsta kökspiga till inköp av potatis för vinterns behov förväntades hon ha fullständig kontroll över. Detta är ett ideal som går att spåra långt tillbaka i tiden. Från 1660-talet finns en handbok för medlemmar av adelsståndet, skriven av Schering Rosenhane, om hur ett gods skulle skötas. I denna framstår husmoderns roll som mycket viktig och till och med avgörande för hushållet.

En god och förnuftig Matmoder ähr thet bästa och förnämsta stycket som en hushållare kan önska uthi sitt hus, ty äffter som hon ähr artat, och till hushållet beqwäm aller oskickelig, däräffter går thet gemenligen wäl aller illa till, ehuru sig husbonden bemödar och på sin sida gör thet honom tillkommer (Rosenhane 1944:15).

Det är knappast en sysslolös ”lyxhustru” som man strävade efter att uppfostra de unga flickorna till, tvärt om.

Hemmet var en arbetsplats för både männen och kvinnorna. Undantagen var kanske främst Knut och Rudolf som på grund av sina tjänster hade sina arbeten förlagda utanför hemmet. När Jacqueline och Adolfinna bodde i Stockholm var de utsatta för en helt annan typ av offentlighet än när de bodde på större

gårdar ute på landet. Vanligast för den här tiden var att man hade en våning då man bodde i Stockholm, oftast på fem eller sex rum – men mer var inte heller ovanligt (Linder 1924:8ff).

Hemmet utrustades på olika sätt för att markera den sociala tillhörigheten, men det hade även ett visst kulturellt värde. På landet blev det en helt annan offentlighet än i staden och vid hovet. Godsägaren, eller brukspatron i Jacquettes mans fall, hade ofta en patriarkal ställning till sina underlydande. I den här miljön fanns också herrgården ständigt synlig för alla och kom därför att spela huvudrollen i den adliga representationsmiljön. I Ramnäs ligger Tersmedenska herrgården alldeles invid Ramnäsströmmen med bruket som granne. För en bruksmiljö är detta ganska typiskt; man ville vara i närheten och lätt kunna övervaka arbetet och finnas till hands vid behov. Hit flyttade Jacqueline, hennes man och barnen på 1840-talet och tog över brukets skötsel efter Wilhelm Fredriks farbror. De hamnade då i blickfånget för det sociala livet i den här delen av landet och trädde därmed in i en annan typ av offentlighet än den de hade upplevt i Stockholm. Publiken i det här fallet var utan tvekan i första hand ”allmogen”, det vill säga arbetarna vid bruket och invånarna i byn.

De gamla godsen var inte bara omfattande att sköta, de kunde också orsaka problem på andra sätt. Jacqueline skriver i början av 1830-talet till system Adolfinna i Stockholm och beklagar sig över det dåliga skick godset Finstaholm, som hon och familjen då bodde på, befann sig i.

I går var ett rysligt väder, här var omöjligt att få varmt jag illade tre björk brasor i Säng kammaren på dagen och ändå var det knapt att jag kunde morgon derpå stiga upp ur sängen för köld, fast den 4de brasan då brann. Det värsta är med lilla Gossen han har handskar och för resten resklädd för att hålla sig varm. De här kort eller lort huset är ingen skada att rivva omkull!³

Tjänarna var ett återkommande ämne som ofta och ivrigt diskuterades i breven. Vanligtvis var det när de väckte missnöje som ämnet kom upp, men även när man hade lyckats hitta en riktigt bra hushållerska eller kökspiga eller någon annan talade man gärna om det. Tjänarna städslades på ett år och flyttningarna bland dem var vanligt förekommande.

Hvad tycker Du? att Mamsell kom in om aftonen sedan Du rest och begärde åter sin Orlofsedel, för att få resa mårgon derpå; men då kom Papa med uti spelet och sade henne ord och inga visor, ibland annat: om min hustru ville som jag, så skulle ni få resa straxt, men som hon det ej vill, så bli ni kvar. Sedan har hon varit höflig och stilla; men nog blir detta halfva år tungt för mig; vore jag nog gjorde det icke så mycket. Hade jag haft någon annan att få i stället, så skulle hon gerna få resa; ty jag tror helt visst, att hon ej är rätt klok. Gud gifve Ni kunde få någon åt mig i Stockholm.⁴

I annans tjänst

Kvinnor hade vid den här tiden ingen rätt till ett eget yrke eller en karriär av något slag. De ogifta kvinnorna förväntades försörjas av sin familj, vilket inte alltid i realiteten var genomförbart. För kvinnor ur de högre klasserna var ett arbete som guvernant ett alternativ, medan det vanligaste för de lägre klasserna var att ta tjänst som piga. Samtidigt är det viktigt att hålla i minnet att man ansåg att kvinnans mål var att bli gift, att föda barn och sköta om mannen och hemmet, medan antalet som förblev ogifta växte stadigt. Allt fler röster började istället höras som propagerade för kvinnans rätt till utbildning och om inte en egen yrkeskarriär, så åtminstone möjligheten att försörja sig själv. I uppfostringshandböcker från mitten av 1800-talet började också dessa tankar lysa igenom.

Visserligen bör det vara kvinnans skönaste mål, att blifva maka och mor; men då ej alla kunna uppnå denna lycka, så vore det bedröfligt, om hon i sådant fall blott skulle vara en onyttig varelse, en börda för sig och

andra. Säsom förhållanderna nu äro, anses verklig den ogifta qvinnan ej ega synnerligt värde, hvartill orsaken, utom de onaturliga band, som trycka henne, äfven kan sökas deruti, att qvinnans hela uppfostran går ut på, att hafva slutat själens och hjertats bildning till den tid, då flickans physiska utveckling är fulländad, för att sedan blott vänta på den stund, då hon får stamma sitt "ja" till friarens böner (Cederschiöld 1852:63).

Man började nu anse i allt större utsträckning att även kvinnorna skulle ha en utbildning så att deras liv inte bara gick ut på att uppfostras till maka och mor.

Ingen av systrarna Tersmeden hade dock vare sig högre utbildning eller en egen yrkeskarriär utöver den vanliga inom den privata sfären. Kanske var det den äldsta, Anna Margareta, som hade störst möjlighet till ett eget liv, men som ogift stod hon under faderns förmyndarskap tills hon dog 1827. Hon befann sig också största delen av sitt liv hos föräldrarna på Hässle och där arbetade hon hårt i hushållet och var moderns högra hand i allt.

Välgörenhet

Det vanligaste för högreståndskvinnorna var att syssla med någon form av välgörenhet, även om den länge inte hade tagit några organiserade former. I takt med samhällets förändringar och med inslagen av ekonomiska kriser, blev också välgörenheten och synen på denna annorlunda. Först 1847 fick Sverige en allmän fattigvårdslagstiftning. Från början var det i huvudsak män som ägnade sig åt fattigvård, men under framför allt 1800-talet skedde en tydlig omdefiniering av begreppen fattigvård och välgörenhet (Jordanson 1992:469ff). Det var vanligt inom högreståndskretsarna att man bistod de människor man hade omkring (eller snarare under) sig.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att den dominerande tanken vid den här tiden var föreställningen om könsens särart. Den tanken återfinns bland annat i en av Rousseaus mer kända romaner, *Emile eller Om uppfostran*

(1977–78, ny omarbetad upplaga). Trots att den gavs ut under mitten av 1700-talet, hade Rousseaus idéer stor spridning i de kretsar som systrarna Tersmeden rörde sig. Här är det de biologiska skillnaderna mellan könen som är det avgörande för deras olika roller i samhället. Där mannen var både fysiskt och psykiskt starkare än kvinnan, besatt hon en moralisk överlägsenhet över honom. Därmed hamnar det också på kvinnans lott att upprätthålla en hög moral hos sig själv och sina närmaste samtidigt som hon förpassas till den privata sfären med reproduktion som huvudsaklig syssla medan männen arbetade ute i samhället och verkade på den offentliga arenan.

Idén var att kvinnan och mannen i grunden är olika, men samtidigt nödvändiga för varandra, då de kompletterade varandra, där kvinnan hade den vårdande rollen. Detta gjorde också att hon ansågs vara mer kompetent när det gällde att ansvara för de sociala delarna i samhället. Därigenom kom kvinnorna alltså att ta steget från den privata sfären till den offentliga och deltog i samhället på ett alldeles nytt sätt och välgöreheten förändrades.

Birgitta Jordansson menar i sin artikel "Hur filantropen blir en kvinna" (1992) att denna omdefiniering av välgörehetsbegreppet i mycket berodde på att den statliga fattigvården inte täckte de behov som fanns ute i samhället och därför i allt större utsträckning var beroende av de frivilliga insatserna. Ett exempel kan C. R. Nybloms memoarer (1908) utgöra. Han berättar där bland annat om sin uppväxt i Uppsala under första delen av 1800-talet, där fattiga, sjuka och gamla drog runt på gatorna och tiggde. Jordansson pekar på att det tidigare oftast varit frågan om välgörehet bland de egna och tanken bakom understödet var att det skulle vara så litet som möjligt för att det inte skulle bli ett alternativ till att försörja sig själv. De kvinnodominerade välgörehetsinrättningarna riktade i allt högre grad in sig, inte på den egna, utan på arbetar-

klassen på samma gång som man betonade den personliga kontakten mellan givare och mottagare (Jordansson 1992:478ff). I sina memoarer berättar Ann Margret Holmgren om Adolfinas gärningar i Uppsala under en koleraepidemi som utbrutit en sommar. En vanlig föreställning var att tjärångor och koppar var smittdödande och på Hässle användes båda medlen flitigt.

Men min faster, fru *Adolfina v. Troil*, i Uppsala, som flitigt gick omkring i kolerahus och barmhärtigt hjälpte sjuka, påstod att om man bara ständigt tuggade på kallmutsrot och spottade flitigt, så blev man inte sjuk. I Uppsala grasserade kolera förfärligt. När faster skulle titta till en bekant för att se, om hon var frisk, stod dörren olåst, vilket dörrar i regel gjorde på den tiden, och när hon kom in låg både frun och hennes jungfru döda och kalla, utan att någon människa hade tagit notis om den saken (Holmgren 1926:80f).

Adolfina var den av systrarna som tyckte lägga ned mest energi på välgörehet, vilket i och för sig till stor del kan bero på att hon var ensam efter mannens död och bosatt i Uppsala, där man under 1840-talet bildat den så kallade Fruntimmersföreningen som exklusivt sysslade med just välgörehet (Furuland 1987). Fruntimmersföreningen var ett försök från Uppsalas överklasskvinnor att skapa en organiserad kamp mot fattigdomen och vården hos barnen i staden. Man hade ambitionen att stödja staten i dess insatser inom fattigvården, som helt uppenbarligen inte räckte till, och göra en fostrande insats hos de behövande barnen. Med hembesök som främsta medel för att se hur det var ställt hos familjerna skulle man angripa problemet och förbättra barnens villkor. Återigen ser vi här en sorts halvoffentlighet i kvinnornas offentlighetssträvan. Kvinnorna lever och utgår ifrån den privata sfär de befinner sig i och har som sådana de självklara rollerna som hemmens och barnens vårdarinnor.

Uppfostran och utbildning

Vid den här tiden började flickors bildning och uppfostran diskuteras i den samtida litteraturen i mycket större utsträckning än tidigare. Bland annat Jean-Jacques Rousseau och hans skrifter kom att påverka synen på barns uppfostran. Han ger uttryck för en grundläggande skillnad i uppfostran av pojkar och flickor, då kvinnans natur är en helt annan än mannens. Medan pojkar ska ledas av sin nyfikenhet och upptäckarlust utan att behöva känna de vuxnas krav och regler ska flickor kuvas med arbete och tvång.

Inte ett enda ögonblick i sitt liv får de känna sig utan tygel. De bör vänjas vid att utan knot få avbryta sig mitt i sina lekar och få sysselsätta sig med annat. [...] Av detta ständiga tvång uppstår en foglighet, som kvinnorna behöver hela livet igenom, eftersom de aldrig upphör att vara underkastade antingen en bestämd man eller också männens omdömen, och eftersom det aldrig är tillåtet för dem att sätta sig över dessa omdömen. Den första och viktigaste egenskapen hos en kvinna är saktmodighet (Rousseau 1978:165).

Vad Rousseau propagerade för i sina skrifter blev det fulländade patriarkatet med Fadern som den absoluta makten som bestämmer över både hustrun och barnen. Hans makt, menar Rousseau, är helt naturlig och självskriven, eftersom det är han som besitter den största fysiska styrkan. Kvinnans plats i detta "system" är i hemmet, i den privata sfären.

I kontrast till Rousseaus syn på kvinnor och på flickors utbildning står en av de mer kända 1800-talsfilosoferna John Stuart Mill. I mitten av 1800-talet gav han ut ett antal skrifter om kvinnans underordning i samhället, där han menar att kvinnans ställning i dåtidens samhälle skulle kunna jämföras med slaveriet. Mill menade att män och kvinnor är födda lika och som sådana har de också rätt att kräva lika rättigheter (Eduards 1983:107ff).

Mitt emellan de här två synsätten levde systrarna Tersmeden. Diskussionerna om kvinnans emancipation var redan i full gång

under det tidiga 1800-talet. Att de påverkades av den är självklart, men i vilken grad är mer osäkert. De rörde sig i kretsar där detta diskuterades och där Fredrika Bremer var en inte sällan sedd gäst. Samtidigt är det tydligt att de gamla idealen i mycket stor utsträckning fortfarande levde kvar hos dem. De hade alla fem uppfostrats på samma sätt som deras mor och mormor, med det egna hushållet som främsta läroplats och där boklig bildning fick stå tillbaka för praktisk.

Pressen på de unga adelsflickorna var stor för att de skulle läras upp ordentligt innan de blev vuxna. Kvinnor ansågs allmänt stå närmare naturen än män och därför var det extra viktigt att kuva deras vilja och fostra dem efter konstens alla regler, annars kunde de bli okontrollerbara och rent av farliga. Flickorna skulle vara små, nätta, vita, mjuka och fina, ha hög panna och klar hy. Yttre skönhet vittnade om en ädel själ och ett lika vackert inre. Frågan är om överklassens flickor kunde vara mer frimodiga inför dessa skönhetskrav. På ett sätt var de redan ett gott parti i och med sin börd och sin fars, förhoppningsvis, rikedom och goda rykte. Flickorna utgjorde också ett viktigt kapital för släkten och användes som verktyg när det gällde att genom giftermål knyta viktiga förbund med andra släkter (Bjurman 1988). Detta verkar inte ha förekommit i så stor utsträckning i systrarna Tersmedens val av äkta män. De tycks ha valt efter eget huvud, även om släkten naturligtvis hade mycket att säga till om, åtminstone i Adolfinas fall. Carolina däremot gick till och med emot föräldrarnas önskan och gifte sig med sin ungdomskärlek Rudolf.

Den rent bokliga bildningen skedde nästan uteslutande i hemmen, och ofta efter flickornas egna huvuden. Man läste mycket tillsammans och övade olika språk – något som vi kan se exempel på när det gäller systrarna Tersmeden. Deras ungdomsbrev skrevs vanligen på engelska, eller möjligen franska. Flickorna fick ibland delta i pojkarnas under-

visning, för deras informator, men inte alltid. Flickor ansågs i varje fall inte behöva kunskaper i grekiska och latin. Intresset för skönlitteratur väcktes ofta tidigt, och det var i första hand kvinnorna som var den här tidens stora läsare (Holmqvist 1997).

Salongen

I Thekla Knös album på Uppsala universitetsbibliotek återfinns fotografiet av Carolinas man Rudolf Annerstedt redan på första sidan. Makarna umgicks i de kretsar som Thekla och Malla Silfverstolpe höll salong för, även om de inte ingick i de närmaste och innersta bekantskapskretsarna kring dessa två kvinnor. Systrarna Tersmedens brorsdotter, Ann Margret Holmgren, har i sina memoarer *Minnen och tidsbilder* (1926) skrivit om bland annat umgängeslivet i Uppsala under 1800-talet. Även om hennes tid ligger något senare så är det tydligt, att medlemmarna ur det högre ståndet umgicks flitigt med varandra med baler, slädpartier, bjudningar och middagsgästningar på schemat. Och så på Mallas och Knösarnas salongsaftnar – förstås. Mallas salong var högtidlig, hos Thekla och Alida Knös, de "små knösarna", lekte man lekar, sjöng och spelade och deras hem kallades för "det lilla fågelboet". Det var inte ovanligt att man gick hem till dem efter att man varit hos Malla Silfverstolpe (Elam 1998).

I salongen samlades man för att musicera, måla, läsa högt, samtala, brodera, diskutera olika ämnen och kanske äta något. Hos Malla var det nästan alltid supé, medan det hos Knösarna oftast serverades te. Föreläsningar hölls i olika aktuella ämnen och författare, kompositörer och målare visade upp sina alster inför publik. Man bjöd in olika framstående kulturpersonligheter till salongskvällarna och förde diskussioner om vad de och andra åstadkommit. Det fanns också ett inslag av status att kunna knyta olika framstående personer till sin salong för att locka andra att besöka den. Samtidigt var inte sa-

longen helt offentlig, det var ingen föreläsningssal som man bevisade utan ett hem som ställdes till förfogande för de inbjudna.

Denna salongskultur hade sina motsvarigheter i de i huvudsak aristokratiska salonger som utvecklades i Frankrike och Tyskland som motpol till den kultur som utövades vid hoven och som av många ansågs vulgär. Bruket att hålla salong spred sig snart och det var i huvudsak i metropolerna som denna typ av sammankomster hölls. I Norden var det till exempel Charlotte Schimmelmann, Fredrike Brun och Kamma Rahbek i Köpenhamn och Margareta Cronstedt och Matilda Orozco i Stockholm, men även andra städer hade sina salonger – vanligen var det dock i anknytning till universitetsstäderna som de uppstod (Scott Sørensen 1998).

I centrum för salongen stod värdinnan, i Uppsala var det Malla och Thekla och i viss mån den senares mor Alida Knös. Det var också salongsvärdinnans karaktär som gav salongen dess speciella prägel. Mallas salong skilde sig en del åt från knösarnas, som hade en betydligt mer "privat" och avslappnad umgängesform där man kröp upp i sofforna och pratade med varandra utan att för den skull diskutera (Mansén 1998).

Man möblerade sina salonger med omsorg. Vad ville man att tingen i rummen skulle säga till besökarna och deltagarna i salongen? Vilket intryck ville man göra? Knösarnas hem var fyllt av gamla, spruckna och väl använda ting, ofta souvenirer som fadern hemfört från sina resor, något som absolut inte förekom hos Malla. Även små detaljer fick stor betydelse i salongen. Då salongen var en kvällsföreteelse orsakade till exempel ljuset eftertanke. Skulle man låta en stor och präktig kristallkrona symbolisera solen eller skulle rummet vara mer höljt i dunkel medan man lät månen skina in genom fönstren? Till och med dofterna skulle vara speciella. Det gick inte an att låta stadens odörer tränga in i salongens värld. Dessa utestängdes genom

flitigt användande av rökelse och kryddor, allt för att den känsla man försökte mana fram och skapa inte skulle gå förlorad och den hotande världen utifrån skulle tränga sig på och göra sig påmind.

I salongen uppstod ett nytt sätt att umgås mellan könen. Man började ganska snart att luckra upp den mer formella tonen som förekommit i umgängeslivet tidigare och män och kvinnor började föra diskussioner med varandra på ett helt nytt sätt. Salongerna gav männen och kvinnorna möjlighet att umgås på – nästan – lika villkor. Kvinnorna hade i salongerna möjlighet att komma i kontakt med kulturella och politiska miljöer som de annars knappast hade fått så stor inblick i, samtidigt som de kunde diskutera med dåtidens storheter och själva framträda som offentliga personer.

Inom salongs-kulturen uppstår det också en speciell form av kvinnoroll. Utdrag ur både Theklas och Mallas dagböcker och memoarer visar upp en kultur där kvinnan står i centrum och det är hon i form av salongens värdinna som bestämmer och avgör inom denna. Men på samma gång som detta i och för sig är sant, handlar det hela tiden om en mycket snävt definierad kvinnoroll; det gällde att hålla sig inom ramarna och inte bryta mot de normer som rådde i samhället för att behålla sin position. Salongsvärdinnorna uppfattades av den tid de levde i som sällsynna och exemplariska representanter för kvinnokönet.

Salongs-kulturen idealiserade föreställningen om kvinnans särart, och både männen och kvinnorna understödde detta. Man ansåg att kvinnan just genom sin kvinnlighet besatt en överlägsenhet inom känslans område, inom det estetiska och det kulturella. Detta medförde i och för sig att dåtidens kvinnor hade möjlighet att träda in på områden som de annars inte skulle haft tillgång till. Återigen var de bundna av föreställningen om ett visst ideal. Deras roll i salongs-kulturen var en

nödvändighet för deras deltagande. Denna föreställning underbyggdes hela tiden av kvinnorna själva då de agerade i rollen som rådgivare inom känslans och estetikens sfärer.

Männen hade i salongs-kulturen i stort rollen som elev, medan salongens kvinnor – och då framför allt värdinnan – axlade rollen som den hjälpare och stödjande modern. Kvinnorna lyssnade, såg, kommenterade och hjälpte både ekonomiskt och med kontakter de ofta yngre männen i deras karriärer. Samtidigt gav de dem också möjlighet till ett utrymme, ett forum där de kunde prova sina alster inför en publik, och den halvoffentlighet som salongen och dess deltagare erbjöd var exemplarisk som testgrupp. Även för männen hade salongs-kulturen en avgörande betydelse när det gällde deras konstnärliga och intellektuella utveckling.

Sällskapslivet

Sällskapslivet inom adeln var en viktig del av vardagen, och man lade ned mycket tid på att besöka familj, vänner och släktingar. En del av visiterna hade helt klart karaktären av artighetsvisiter, men i breven som systrarna Tersmeden skrev var det mycket tydligt att man också hade nöje av dessa. Det var ett sätt att komma ut och få några nyheter från omvärlden – mest gällde det familjer bosatta på landsbygden.

Det uppsaliensiska sällskapslivet för högreståndspersoner och andra invigda kretsade i stor utsträckning kring Mallas och Knösarnas salonger. I dessa utvecklade man en speciell form av vänskapskultur, där vänskapen ofta flöt samman med kärleken. Denna hade som sitt ideal den platonska kärleken och betonade starkt den själsliga kontakten mellan könen, den så kallade ”ömna vänskapen”. Både Malla och Thekla hade byggt upp sin identitet kring sina vänner och salongerna. Om vännerna slutade besöka deras aftnar skulle deras identitet därmed gå förlorad. Speciellt Thekla Knös vänner hade en betydande del i hen-

nes liv. Utan dem ansåg hon sig förlorad (Mansén 1990:59f).

Men nu bestod sällskapslivet i högreståndskulturen av så mycket mer än bara salongsaftnar. Överhuvudtaget var sällskapslivet mycket livligt och man umgicks flitigt med grannar, släktingar och vänner. I detta kunde inga avstånd hindra någon från att åka på visiter eller stanna till någonstans på besök.

Wilhelm skref att Fredrika kommer med Honom, gud låt Henne intet förkyla sig på vägen, för det är hiskeligt kalt och Hon är bra klen, annars blir det rätt roligt att få Henne hit jag tycker om sällskap på Landet.⁵

För barnen ordnades regelbundet så kallade barnbaler. Det var vanligt att man lät sina barn umgås med andra ur överklassen på samma sätt och efter samma mönster som de vuxna. Det blev ett sätt att introducera dem i vuxenlivet och lära dem hur man skulle uppföra sig. Skolningen på detta område kunde aldrig påbörjas tidigt nog. På det här sättet trädde redan ganska små flickor ut i offentligheten genom att bli ”debutanter” i den stora världen. Det var under sådana här tillställningar som skönheten hos de små flickorna var lika viktig som hos de äldre, och tidigt började jakten på en passande svärson eller svärdotter. Adelskvinnorna hade hela tiden blickarna på sig, och det gällde att uppföra sig enligt konvensans alla regler för att inte bli ett samtalsämne i umgängeskretsarna.

Trots att vi har sett exempel på att adeln i huvudsak försökte hålla sig till sin egen klass och ogärna blandade sig med andra, fanns det tillfällen när detta ansågs självklart. När syst-rarna var bosatta på landet och hade ett jordbruk att ta hand om, arbetade man mycket ofta sida vid sida med allmogen, precis som i hushållssysslorna, där husmor och pigorna ofta gick sida vid sida i arbetet – även om det var husmodern som ledde arbetet. Både på Finstaholm och senare på Ramnäs var dessa typer av arbetsinsatser självklara för Jacquet-

te. Att barnen förväntades hjälpa till i jordbruket när det behövdes var också en naturlig del av deras uppfostran.

Aug. 1836

Tack Söta Du för Ditt bref; men ännu mera för att Du kom hit, det var så roligt fast det var kortt. Som jag är allena hemma med lilla Adolf så tog jag mig för att skriva några ord. Alla menniskor är på gårdet för att köra in kornet på söndags eftermiddagen. Just nu kom lilla W: in för att visa mig 9 st. Rått ungar som Han hade i näsduken, hittade på gårdet.⁶

Familjelivet

Att man ansåg att husmoderns karaktär och egenskaper var avgörande för hur hushållet sköttes har vi sett, men även hennes inverkan på barnen menade man var stor. Hon var de små barnens första lärarinna och som sådan var det mycket viktigt att hon hade rätt bakgrund och rätta ideal som hon kunde förmedla till den uppväxande generationen. Barnen ur de här samhällsklasserna behövde inte direkt arbeta för att ta del i familjens uppehälle och den gemensamma produktionen. Istället koncentrerades deras uppfostran och utbildning till att lära dem ett förhållningssätt och en viss uppsättning beteenden för att passa in i den högreståndskultur som de som vuxna förväntades leva i. Adelspojkar fick en ofta omfattande boklig bildning och sändes tidigt iväg till universitetet. Deras kroppar skulle också härdas genom idrott som jakt, skytte och fäktning. Adelsflickorna sändes inte till Uppsala och fick överhuvudtaget förhållandevis liten boklig bildning. En flicka skulle i första hand lära sig att sköta ett hem och vara sin man underdånig.

I de här samhällsklasserna var synen på barnen i ganska hög utsträckning densamma som på älsklingshusdjuret – de var varken djur eller människa utan snarare någonting mitt emellan. Uppfostran gick mycket ut på att man skulle bekämpa det djuriska i barnet och få bort alla olater som exempelvis lättja. Barnet skulle kuvas och brytas ned genom en

systematisk och ofta sträng uppfostran, en uppfostran som visserligen lättades något för pojkar under inflytande av Rousseau och andra upplysningsfilosofer, medan den för flickor levde kvar länge (Banér 1994:11ff). Föräldrarna var inte på något sätt oengagerade i sina barns uppfostran, även om det i första hand var mödrarna som såg till den rent kroppsliga skötseln medan fäderna tog hand om den intellektuella.

Barnen tog en stor del av kvinnornas tid, det vittnar många av breven om. Speciellt Jacqueline, som fick många barn, skriver ofta om hur orolig hon är under deras sjukdomsperioder och när det är dags för dem att påbörja sin skolgång.

Nu ha vi alla tre Barnen hemma, Wilhelm hade ingen ro förr än Han feck hem Gossen också, nog kan det vara roligt ibland; men jag är också sysselsatt med Barn och hushåll att jag intet har sydt ett stygn dessa dagar, så tycker jag det är synd om Mamma, kanske Hon intet lever så många år, så kan Hon få ha denna lilla glädje.⁷

Flickorna uppfostrades huvudsakligen i hemmen, även om man ansåg att en tid i ett främmande hushåll för att riktigt lära sig hur det skulle gå till var meriterande för deras framtid. När flickskolorna började bli allt vanligare under den här perioden och alltför högre stånds flickor sändes iväg för att utbildas, skiljs de också från hemmet och hushållet och lär sig inte längre hur dessa ska skötas genom att ta aktiv del i det redan från mycket ung ålder (Rosenbeck 1999).

Som vi har sett så ansågs kvinnans plats vara i hemmet, och där skulle hon vårda man och barn och ta hand om hushållet. Detta ideal ifrågasattes inte, trots att de kvinnor som förblev ogifta växte i antal. Dessa kvinnor förväntades gå sina släktingar till handa och hjälpa dem med deras familjer och hushåll, någon egen yrkeskarriär var inte att tänka på, vare sig för de gifta eller ogifta kvinnorna. Mannen och barnen var målet och meningen med livet.

Berlin d. 5 aug.

God dag en rar älskad hustru. En kärleksrik och Nådigh Fader beskydde Dig goda rara hustru för allt ondt. Att Du ibland erfar denna känsla af qual och oro som Du i Ditt sista bref omnämner, det gör mina böner ännu innerligare till en God Gud att han wille beskydda och bevara Dig, och jag slutar alltid med styrkt hopp att Han med sin kraft och glädje uppfyller Din själ att kunna lefva och werka för man och barn.⁸

De män som systrarna Tersmeden gifte sig med var knappast främlingar för dem den dag de gifte sig – snarare tvärtom. Carl Ludvig Wählin hade umgåtts länge med familjen Tersmeden som handledare åt Wilhelm Fredrik, och Knut var som kusin till Adolfina knappast okänd. Valet av livspartner var i vissa stycken lite annorlunda inom adeln än hos andra. Här gällde länge föreställningen att det viktigaste var att bevara egendomarna inom familjen. Här innebar också giftermålet i huvudsak en förening mellan två släkter snarare än att två individer träffades, fattade tycke för varandra och sedan agerade utifrån de egna känslorna. Äktenskapet under den här tiden sågs fortfarande som ett bytesförhållande mellan män och kvinnor; männen tillhandahöll ekonomiskt understöd och kvinnan sin reproduktionsförmåga och naturligtvis arbetskraft. Då just barnalstring ansågs vara äktenskapets huvudsakliga syfte, var också ofruksamhet eller oförmåga att uppfylla sina äktenskapliga plikter en möjlig orsak till skilsmässa. Överhuvudtaget ansågs det värre för en kvinna än för en man att inte kunna få barn (Matovic 1984:17ff).

Den adliga familjen hade en särställning i det tidiga svenska 1800-talet, då den faktiskt representerade så mycket mer än bara sig själv. Det handlade mycket om att upprätthålla en sorts kultur och därigenom var det viktigt att ta vara på en uppsättning beteenden som skulle förmedlas vidare till den uppväxande generationen. Den skulle också utgöra en modell för hur den korrekta familjen borde se ut. Denna roll var antagligen en av orsaker-

na till varför till exempel adelskvinnor straffades hårdare än andra kvinnor vid sedlighetsbrott. För att egendomarna skulle bevaras inom släkten var det viktigt att vara säker på vem som var far till de barn som föddes (Taussi Sjöberg 1994).

Bilden av högreståndskvinnan som mor är ganska splittrad. Å ena sidan framställs hon som över lag en dålig mor, som försummade sina barn och strax efter födseln lämnade över dem till ammor och sköterskor. Den andra bilden är av en mor som förståeligt nog inte kunde fästa sig alltför mycket vid barnen, eftersom riskerna var så stora att de skulle dö (Se t.ex. Badinter 1981). Detta är ingenting som jag har funnit spår av i mitt material, snarare tvärt om. Jacqueline oroar sig ständigt över sina barn och tycks ständigt få för lite sömn när de är små och sjuka. Hur det var med amningen är däremot mer osäkert. Inte hos någon av systrarna förekommer en amma som var skriven hos familjen i kyrkoböckerna, vilket gör det svårt att avgöra hur det verkligen förhöll sig. Troligen var förhållandet så, som Christina Sjöblad beskriver i "Att amma eller inte amma – ett problem i 1700-talets litteratur och verklighet" (1997), att kvinnorna ibland ammade själva och ibland överlämnade det till en amma.

Många adelskvinnor var tvungna att följa med sina män när de reste, vilket gjorde det svårt att praktiskt ta vård om småbarn. Men att de skulle vara vårdslösa med barnen och helt lämna över dem i sköterskors och informatorers vård är alltså ingenting jag finner stöd för i det material som jag haft tillgång till. Det är heller ingenting som Angela Rundquist eller Eva Helen Ulvros ser i sina avhandlingar. Det är snarare en bild av en mycket ansvarstagande moder som träder fram, som gör allt för att barnen ska överleva och växa upp till en prydnad för släkten.

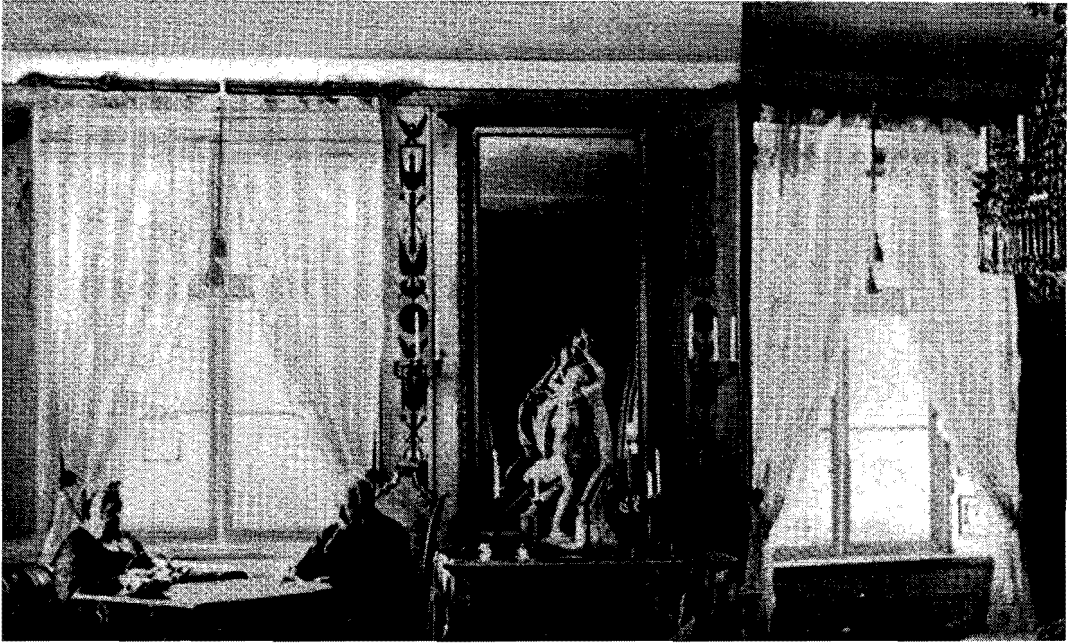
Barnen föddes i regel i hemmet med de närmaste släktingarna runt modern. Ibland skickades syskonen bort när det var dags,

men de äldre döttrarna förväntades delta och bistå kvinnan. Både Carolina och Jacqueline tillbringar långa tider hos föräldrarna på Hässle efter barnens födelse, och Anna Margareta finns vid deras sida som stöd när det behövs. Oftast är det Adolfin och Knut som ställer upp och tar emot syskonbarnen, men även morföräldrarna på Hässle håller dörrarna öppna för dem. Mycket vanligt var att kvinnans mor kom resande för att hjälpa sin dotter. Rundquist ger exempel på att det inte var ovanligt att de kunde komma långt ifrån för att övervara födseln. Det kunde som sagt vara en mycket dramatisk händelse (Rundquist 1989:131f). Det gällde då att ha ordnat allt i förväg, om något skulle gå fel. Faddrarna som barnet fick vid dopet hade ofta en central roll som eventuella uppfostrare om modern inte klarade sig.

Hur vanligt det var med missfall under den här tiden är omöjligt att uppskatta. Agneta Horn nämner det i sin självbiografi mer i förbifarten, även när det gäller högadelns kvinnor. Det tycks ha varit ganska vanligt att kvinnorna förlorade foster tidigt under graviditeten eller att barn föddes döda, trots att dessa kvinnor ändå tillhörde den grupp i samhället som hade de bästa utsikterna.

...och offentlighetens pris?

Hemmet, sällskapslivet, salongen, yrkeslivet och familjelivet har här fått representera högreståndskvinnornas möjligheter till offentlighet i det tidiga 1800-talets Sverige. På många sätt är det tydligt att kvinnorna hade möjligheter att träda ut i en sorts offentlighet, någonting man skulle kunna benämna med del- eller halvoffentlighet. Detta beror i stor utsträckning på att den offentlighet som kvinnorna antingen själva skapade eller redan befann sig i, hela tiden hade som utgångspunkt den patriarkala familjeorganisationen, en organisation som genomsyrade hela samhället på alla nivåer (Scott 1996, Hirdman 1988). Det var aldrig fråga om en offentlighet

Jacquette Elisabeth med maken Wilhelm Fredrik i stora salongen på Tersmedenska herrgården i Ramnäs, UUB.

helt på kvinnornas villkor. När kvinnorna flyttade fram sina positioner till den offentliga sfären, utökades den privata där de ansågs höra hemma, till att omfatta även det nya projekt som kvinnorna tog sig an. I mycket hög grad gällde detta både välgörenheten och den typ av salongskultur som utvecklades i Uppsala under första hälften av 1800-talet.

Salongskulturen uppvärderar känslolivet, hyllar "kvinnliga" värden som intimitet och innerlighet och ger kvinnor kulturellt kreativa roller. Ändå kan man knappast säga att det är en kvinnokultur i den meningen att den i huvudsak är definierad av kvinnor och dominerad av kvinnor. Inom den tidiga romantiska salongsmiljön var det kvinnliga inflytandet mycket starkt, men i många salonger dominerade de manliga kulturpersonligheterna när det gällde utformningen av den intellektuella och konstnärliga verksamheten. Ofta var värdinnan, som Malla Silfverstolpe, den enda inflytelserika kvinnan i en krets av berömda

män, och hennes ryktbarhet bygger mycket på just detta.

De föreställningar om kvinnlighet som utvecklades inom salongskulturen härstammar ej heller från kvinnorna själva utan är manliga bilder av kvinnan, som projiceras på dem. De kopplingar som görs mellan kvinnlighet-känsla-natur och manlighet-förnuft-kultur hör ihop med samhällets tudelning i en privat och en offentlig sfär. Här kan man också se att hemmen, som varit en del av en representationsmiljö, nu blir alltmer privata samtidigt som speciella representationshem i allt högre utsträckning börjar förekomma.

Publiken till adelskulturens representationsmiljö var å ena sidan allmogen där herrgården fick utgöra huvudscenen, och å andra sidan det egna ståendet. De adliga barnen hade också en stor del i representationsmiljön. De unga flickorna visades upp i sällskapslivet, de agerade och iaktogs av omgivningen. Scenen var teatern, konsthallen, den offentli-

ga balsalen och hemmets olika sällskapsrum; salongen, förmaket och salen. Barnen fick stränga förhållningsorder från sina föräldrar att sträcka på sig och visa sig från sin bästa sida. Skönheten på utsidan speglade den skönhet som förutsattes finnas på insidan.

Salongernas kvinnor var uppfostrade i den klyvnad som romantiken erbjöd och de välkomnade oftast den idealisering av en kvinnlig särart som salongskulturen innebar. Denna kunde också för kvinnorna utgöra en grund för spirande individualitet och självhävande, men det hindrar inte att salongskulturen för kvinnornas del rymmer en grundläggande kluvenhet. För de män som sökte sig till salongskulturen är läget annorlunda: det kvinnliga är för dem en möjlighet till etisk och estetisk utveckling, medan det för kvinnorna innehåller ett element av nödvändighet.

Kvinnan var förknippad med hemmets sfär och i denna var hennes kallelse att uppträda som maka och mor, en roll som religionen med Luther i spetsen inpräntades redan i mycket ung ålder. Kvinnans heder var också hela tiden förknippad med den privata sfären, en offentlig kvinna var mer eller mindre liktydig med en prostituerad kvinna. Den förhärskande tanken var att mäns och kvinnors roller var olika, men att de *kompletterade* varandra. Så länge var och en visste sin plats i hustavlans symboliska hierarki, utgjorde inte heller kvinnorna något hot. När kvinnorna i ljuset av den allt svårare situationen för fattiga, sjuka och gamla under den här tiden började ägna sig åt mer organiserad välgörenhet sågs detta inte som ett utträde på den offentliga arenan eftersom välgörenhetsbegreppet omdefinierats. Istället handlade det om medmänsklighet och kärlek till nästan, vilket i förlängningen betyder att den privata sfären utvidgas.

För systrarna Tersmeden och för majoriteten av de kvinnor som umgicks i kretsarna kring Uppsalas salongsvärdinnor innebar salongen som forum egentligen ingenting nytt

då den halvoftentlighet som erbjöds inte var någonting nytt för dem. Den offentlighet som de hade tillgång till hängde nära ihop med deras tillhörighet till adelsklassen och den ofta framstående positionen i samhället som deras män hade. I kraft av detta *var* de redan offentliga på vissa plan, men bara på plan som rörde det tillåtna, den privata sfären. På andra sätt hade de inte möjlighet att ta sig ut i offentligheten och agera på dess arenor. När de försökte med det, utvidgades eller omdefinierades begreppen till att omfatta den privata sfären på ett sätt som gjorde det tillåtet för kvinnorna att agera utan att hota den rådande världsordningen. Adeln hade mycket av representativa uppgifter – ibland självpåtagna – i samhället. Det gällde att man upprätthöll en viss standard utåt och att en viss livsstil var förhärskande. Man lade sig vinn om att leva i en viss *adelskultur* som skiljde sig från de andra klasserna, från borgarna och bönderna.

Det tydliga i det förda resonemanget om kvinnornas möjligheter till offentlighet under den här tidsperioden, var hur starkt, hur utbrett och kanske framför allt hur hierarkiskt patriarkatet är. Det samhälle som systrarna levde i, var helt och hållet präglad av den ordningsstruktur mellan könen som gällde i dåtidens samhälle, ett genussystem som grundade sig på isärhållandet av manligt och kvinnligt och på hierarkin manligt och kvinnligt. Hirdman menar att just detta gör att ordningsstrukturen blir så stark och svår att komma ifrån. Systrarna Tersmedens liv visar i hur stor utsträckning detta är betydande för dåtidens samhälle. Den rousseauanska komplementära könsideologin verkar tillsammans med de rent juridiska lagarna för att stödja en könhierarki, där mannen är den överordnade och kvinnan den underordnade.

Marie Steinrud, fil. stud.
Uppsala

Noter

- 1 Brev från Jacqueline Elisabeth till system Adolffina Ulrika, 14/12 1828, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 2 Husförhörlängd (Hfl), Fittja socken, 1800–1826.
- 3 Brev från Jacqueline Elisabeth till system Adolffina Ulrika 1/2 1833, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 4 Brev från Anna Margareta Rosén von Rosenstein till styv- och systerdottern Adolffina Ulrika 2/5 1830, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 5 Brev från Jacqueline Elisabeth till system Adolffina 1/2 1833, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 6 Brev från Jacqueline Elisabeth till system Adolffina Ulrika, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 7 Brev från Jacqueline Elisabeth till system Adolffina 15(?) / 11 1833, Tersmeden-Eketräska samlingen, UUB.
- 8 Brev från Rudolf Annerstedt till hustrun Carolina, u.å., UUB.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Stockholm

Riksarkivet:
 Enskilda arkiv
 Tersmedenska släktföreningens arkiv

Uppsala

Landsarkivet:
 Kyrkoarkiv:
Fittja:
 Husförhörlängder
 Församlingsböcker
 In- och utflyttningslängder
 Död- och begravningsböcker
Häggeby:
 Husförhörlängder
 Församlingsböcker
 In- och utflyttningslängder
 Död- och begravningsböcker
Ramnäs:
 Husförhörlängder
 Församlingsböcker
 In- och utflyttningslängder
 Död- och begravningsböcker
Uppsala (Domkyrkoförsamlingen):
 Husförhörlängder
 Församlingsböcker
 In- och utflyttningslängder

Död- och begravningsböcker

Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva:
 Handskriftssamlingen:
 Tersmeden-Eketrä
 Carl Ludvig Wählin's stambok
 Claes Annerstedts brev
 Rudolf Annerstedts brev till hustrun
 Kart- och bildavdelningen:
 Porträttsamlingen

Tryckta källor:

Badinter, Elisabeth 1981: *Den kärleksfulla modern. Om moderskärlekens historia*, Stockholm: Gidlund.
 Banér, Anne 1994: *Bilden av barnet. Från antiken till 1900*, Stockholm: Bergh.
 Bjurman, Eva Lis 1988: "Ögat i spegeln. Om unga flickors behag och bildning under 1800-talets första årtionden", i: *När var tar sin*, red. Karl-Olov Arnstberg, Stockholm: Carlssons.
 Cederschiöld, F. A. 1852: *Ett ord till ömsinta Mödrar om Qvinnans uppfostran*, Stockholm.
 Eduards, Maud 1983: "Kvinnor är också individer. Om John Stuart Mills kvinnosyn", i: *Kön, makt, medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, red. Maud Eduards, Stockholm: LiberFörlag.
 Elam, Ingrid 1998: "Det lilla fågelredet", i: *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, band 2, Höganäs: Bra Böcker.
 Ellehag, Claes 1994: *Fem svenska stormanshem under 1600-talet*, Stockholm: Nordiska museets Förlag.
 Furuland, Gunnel 1987: "En association i offentlighet och privatsfär. Fruntimmersföreningens bildande i Uppsala 1844–45", i: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, nr 1.
 Hirdman, Yvonne 1988: "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", i: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
 Holmgren, Ann Margret 1926: *Minnen och tidsbilder*, del 1–2, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
 Holmqvist, Ingrid 1997: "Så skapas en salongsvärdinna. Malla Silfverstolpes uppväxt på Edsberg", i: *Herrgårdskultur och salongsmiljö. Rapport från en nordisk konferens på Leufsta bruk 12–14 maj 1995*, red. Erik Kjellberg, Uppsala: Uppsala univ.; Institutionen för musikvetenskap.
 Jordansson, Birgitta 1992: "Hur filantropen blir en kvinna", i: *Historisk Tidskrift*, nr 2.
 Linder, Gurli 1924: *På den tiden. Några bilder från*

- 1870-talets Stockholm, Stockholm: Bonniers.
- Mansén, Elisabeth 1990: "Konsten att förgylla vardagen. Ett romantiskt tema hos Thekla Knös", i: *Romantikens kvinnor. Studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, red. Birgitta Ahlmo-Nilsson, Eva Borgström & Ingrid Holmquist, Johanneshov: Hammarström & Åberg.
- Mansén, Elisabeth 1998: "Ett barn av salongskulturen – författarinnan Thekla Knös", i: *Nordisk salonkultur. En studie i nordiske skönånder og salonmiljøer 1780–1850*, red. Anne Scott Sørensen, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Matovic, Margareta 1984: *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*, Stockholm: LiberFörlag.
- Nyblom, C. R. 1908: *En sjuttioåringens minnen. Skolgossetiden 1832–1850*, Stockholm.
- Pleijel, Hilding 1970: *Hustavlans värld. Kyrkligt folk-liv i äldre tiders Sverige*, Stockholm: Verbum.
- Rosenbeck, Bente 1999: "Perioden 1750 til vore dage", i: *Indenfra. Europæiske kvinders historie belyst ved kildetekster*, red. Nanna Damsholt, Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag.
- Rosenhane, Schering 1944: *Oeconomia*, utg. av Torsten Lagerstedt, Uppsala.
- Rousseau, Jean-Jacques 1777–78: *Emile eller Om uppfostran*, ny omarbetad upplaga. Göteborg: Stegeland.
- Rundquist, Angela 1989: *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*, Stockholm: Carlssons.
- Scott, Joan Wallach 1996: "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", i: *Feminism and History. Oxford Readings in Feminism*, red. Joan Wallach Scott, Oxford: Oxford Univ. Press.
- Sørensen, Anne Scott 1998: *Nordisk salonkultur. En studie i nordiske skönånder og salonmiljøer 1780–1850*, red. Anne Scott Sørensen, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Sjöblad, Christina 1997: "Att amma eller inte amma – ett problem i 1700-talets litteratur och verklighet", i: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1.
- Taussi Sjöberg, Marja 1994: "Mellan far och make. Ägandet, arvet och kvinnorna!", i: *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*, red. Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark. Stockholm: Ordfront.
- Ulvros, Eva Helen 1996: *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Lund: Historiska Media.

SUMMARY

Private Rooms

In this article the female public sphere is in the centre of attraction, and the analysis is based upon early 19th century noblewomen's ways of life. In focus are the five sisters from the Tersmeden family: Anna Margareta, Marie Charlotte, Adolfina Ulrika, Jacqueline Elisabeth and Carolina, and the letters to and from them mostly during the 1820s, 30s and 40s. The principal purpose is about the female everyday life, the small, common, the daily and illusory uneventful run of things where women's history in most cases take place. The aim with the article is to focus on their knowledge and their activity and work, thoughts and dreams.

The early 19th century society was one full of contradictions. On the one hand it was a changing society with a mobilising working class and a middle class who in an exceedingly degree demanded admission

to the high-ups in society. How much the five sisters are affected of this is difficult to say. On the other hand they are living a protected life, not very different from their mother's and grandmother's.

The five sisters moved in the same social circles as Malla Silfverstolpe and Alida and Thekla Knös and the salons they kept in Uppsala. This was one way to achieve some publicity, just as their home, charity, training and education and to some extent family and social life were others. Noblewomen had a price to pay for their public life – even if they already were public in force of their social position. Even though there were ways to achieve publicity for women, it was always on the terms of the male society. Both religion and contemporary literature supports the idea of the male norm and the female submission to this norm.